

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ORXON-YENİSEY ABİDƏLƏRİ LİNGVOKULTUROLOJİ ASPEKTDƏ

İxtisas: 5710.01–Türk dilləri

Elm sahəsi: filologiya

İddiaçı: Dilbər Vətən qızı Camali

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı-2022

Dissertasiya işi AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Çingiz Muxtar oğlu Hüseynzadə

Rəsmi opponətlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
İlhami Yusif oğlu Cəfərsoy

filologiya elmləri doktoru
Yadigar Vəli oğlu Əliyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elçin Məhəmməd oğlu Məmmədov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlan oğlu Məmmədli

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Zemfira Musa qızı Əliyeva

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Türkologiyada Orxon-Yenisey abidələri indiki dövrə kimi müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır. Azərbaycanda isə tədqiqi XX əsrin əvvəllərindən başlamışdır. Abidələrin mətnlərinin oxunması, tərcüməsi sahəsində Ə.Şükürlü, Y.Məmmədov, Ə.Rəcəbli və b. alimlər böyük işlər görmüşlər. Lakin bu dövrə qədər Orxon-Yenisey abidələrini əhatə edən araşdırmalar onların oxunması, tərcüməsi, fonetikasi, leksikası, morfolojiyası, sintaksisini tədqiq etmə üzərində qurulmuş, abidələrin mədəniyyət, din və tarix baxımından öyrənilməsi isə bir az kənar qalmışdır. Ümumiyyətlə, ayrı-ayrı əsərlərdə qədim türk mifologiyası, din və mədəniyyətindən danışılarkən abidələrin daşdığı informasiyalara toxunulmuşsa da, bu konkret bir sistem təşkil etməmişdir. Türklərin, xüsusilə də göytürklərin mədəniyyəti, həyat tərzi, tarixi, adət-ənənəsi, məişəti bir sözlə, həyatları haqqında daha çox ümumi araşdırmalar aparılmışdır. Qədim türk yazılı abidələri, xüsusilə də Orxon-Yenisey abidələri çağdaş türk dillərinin və türk xalqlarının tarixi keçmişini, mədəniyyətini öyrənmə baxımından qaynaq kimi çox dəyərlidir. Türklərin dövlətçilik ənənələrinin və dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rolunu oynayan göytürk mədəniyyətinin günümüzədək mühafizə olunmuş abidələri ayrı-ayrılıqda ciddi sistemli şəkildə tədqiqatə cəlb olunmamışdır. Orxon-Yenisey abidələrinin araşdırılması Azərbaycanda bu sahə ilə bağlı olan bir çox aktual elmi-nəzəri, praktik problemlərin çözülməsində, bu sahədə olan bəzi boşluqların aradan qaldırılmasında əhəmiyyətə malikdir. Qədim türk dilinin tarixini VII-VIII yüzilliklərə aparıb çıxaran bu abidələr, türk dilinin və mədəniyyətinin öyrənilməsində mədəni miras rolunu oynayır.

Linqvokulturologiya dillə mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqələrini öyrənən XXI əsrdə meydana gəlmiş yeni dilçilik sahələrindəndir. Bu sahədə dil, kommunikasiya vasitəsi kimi yox, millətin mədəniyyət kodu kimi də nəzərdən keçirilir.

Əgər biz də hər hansı dil materialını linqvokulturoloji aspektdən araşdırıb tədqiq ediriksə, burada ən birinci həmin materialın mənsub olduğu xalqın tarixini, dilini, psixologiyasını, etnoqrafiyasını,

mifologiyasını, adət-ənənəsini, dini dünyagörüşünü tam mənası ilə araşdırıb öyrənməli və bütün bunların o xalqın dilində necə əks olunmasını üzə çıxarmalıyıq. Müəyyən mənada dil və mədəniyyət bir yerdə çulğalaşır. Bir növ millətin milli-mədəni kodları dil vasitəsilə əks olunur. Burada ən çox linqvokulturoloji araşdırmanın predmeti kimi sözlər, ifadələr, deyimlər, frazeoloji birləşmələr götürülür. Çünki hər bir millətin dili sırf öz milli-mədəni dəyərlərini əks etdirdiyi üçün bu da öz ifadəsini həmin predmetlərdə tapır. Orxon-Yenisey abidələrinin linqvokulturoloji baxımdan öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Abidələrin qədim dövrlərə aid linqvistik və kulturoloji dəyərləri araşdırıb üzə çıxarmaq dissertasiyanın aktuallığını şərtləndirən əsas cəhətlərdəndir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı qədim türk dövrünü xarakterizə edən Orxon-Yenisey abidələridir. Predmeti isə Orxon-Yenisey abidələrinin linqvokulturoloji təhlilidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi Orxon-Yenisey abidələrinin dilini linqvokulturoloji meyarlar əsasında tədqiq etmək, o cümlədən ümümtürk dilinin, təfəkkürünün inkişafında Orxon-Yenisey abidələrinin rolunu müəyyənləşdirməkdir. Bunun üçün aşağıdakı məsələlərin elmi-nəzəri həlli qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur:

- Orxon-Yenisey abidələri və onların müəllifi qədim türklərin mədəniyyəti haqqında tarixi, elmi-təsviri xarakterli məlumat verərək abidələri linqvokulturoloji cəhətdən tədqiq etmək;

- Orxon-Yenisey abidələrinin lüğət tərkibini linqvokulturoloji konseptlər əsasında təsnifatını aparmaq;

- Abidələrdəki həyat və zaman anlayışını linqvokulturoloji konseptlər aspektində tədqiq etmək;

- Orxon-Yenisey abidələrində öz əksini tapan dini-inanc sistemini linqvokulturoloji konsept çərçivəsində təhlil etmək;

- Doğum və ölümün bir konsept olaraq necə dərk olunması və bunu abidələrdə əks etdirən sözlərin əsasında araşdırmaq;

- Orxon-Yenisey abidələrinin dilində işlənən onomastik leksikanı linqvokulturoloji aspektdən təhlil etmək.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat işində əsas götürülən metodların dəqiq müəyyənləşdirilməsi dissertasiyada qarşıya qoyulan

məqsəd və vəzifələrin lazımı səviyyədə yerinə yetirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat işində birinci növbədə təsviri və tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə olunmuşdur. Yeri gəlincə, bir neçə metod və üsul eyni anda tətbiq edilmiş, yeri gəldikcə bəzi sözlərin orta türk dillərində, eyni zamanda müasir türk dillərində izləri axtarılmış, paralelliklər izlənilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Orxon-Yenisey abidələri qədim türkcənin dil xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən tarixi-bioqrafik, epitafik (qəbirüstü) lirikası və xitabət nümunələridir.

2. Göytürk əlifbasındakı bəzi işarələr türk mədəniyyətini və həyat tərzini özündə əks etdirir.

3. Abidələrdə həyat və zaman anlayışı leksik formalarla təsbit olunur. Burada gün adları yoxdur, lakin zamana aid leksik vahidlər, ay və il adları vardır. İllər təqvimlə bağlı olaraq heyvan adları ilə adlandırılmışdır. Türk inanc sistemində özünəməxsus göy tanrı və zaman tanrısı mövcuddur.

4. Orxon-Yenisey abidələrini yaradan göytürklərdə ailə və qohumluq münasibətləri mövcud idi. Abidələrdə işlənən ailə və qohumluq anlayışı bildirən sözlərin bir qismi müasir türk dilləri üçün arxaik sayılsa da, onlar müasir türk dillərində müəyyən fonetik fərqlərlə qalmaqdadır.

5. Orxon-Yenisey abidələrinin leksik qatı göstərir ki, göytürklərin özlərinəməxsus dini inanc leksikası mövcud olmuşdur. Bu da deməyə əsas verir ki, abidələri yaradan türklər təktanlı göytanrı dini inanc sisteminə sahib idilər.

6. Doğum və ölümə bağlı müəyyən edilən leksik vahidlər qədim türk təfəkkürü ilə bağlı maraqlı nəticələr əldə etməyə imkan verir.

7. Antroponimlər birbaşa linqvokulturoloji təhlil obyektidir. Orxon-Yenisey abidələrində işlənən antroponimlərin mənzərəsi real gerçəklikdəki antroponimik mənzərə ilə eynidir və onlar real onomastik bazaya əsaslanır.

8. Orxon-Yenisey abidələrində işlənən toponimlər tarixi inkişaf prosesində formalaşmışdır. Onlar sadəcə coğrafi məkan adlarını bildirməmiş, inancla bağlı olaraq ruh adlarını özündə ehtiva etmişdir.

9. Orxon-Yenisey abidələrində işlənən heyvan anlayışı bildirən sözlər denotativ mənalara ilə yanaşı, konnotativ mənə daşıyaraq linqvokulturoloji aspekt kəsb edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işi VI–VIII əsrlərdə, I və II Göytürk dövləti dövründə və ona yaxın vaxtlarda yazılmış Orxon-Yenisey abidələrinin mətni əsasında digər qaynaqlarla müqayisəli şəkildə sistemli olaraq linqvokulturoloji aspektdən təhlil edən ilk tədqiqatdır. Linqvokulturoloji aspektdən araşdırma bir çox anlayışları özündə əhatə edir. Buraya dil, üslub, din, məişət, mifologiya, maddi və qeyri-maddi mədəniyyət sahələri aiddir ki, bu da sistemli şəkildə Azərbaycan türkologiyasında ilk araşdırma istiqamətidir.

Abidələrin tarixi, dili və üslubu təhlil edilmiş, daha əvvəlki tədqiqat əsərləri ilə birlikdə son beş-on ildə aparılan tədqiqat işləri təhlil olunmuş, abidələrdə qədim türk mifologiyasının izləri aşkarlanmış, linqvokulturologiyaya xarakterizə edən konseptlər (həyat, zaman, doğum, ölüm, inanc, ailə) tədqiq edilmiş, abidələrin onomastik leksikasına aid olan antroponimlər, toponimlər heyvan anlayışı bildirən sözlər həm linqvistik, həm kulturoloji, həm də tarixi baxımdan araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiyadan qədim türk yazısı abidələrinin dilinin linqvokulturoloji baxımdan öyrənilməsi zamanı istifadə etmək olar.

Türk xalqlarının maddi-mənəvi mədəniyyətinin, onların mifik dini və kosmoqonik dünyagörüşünün, ailə dəyərlərinin, adət-ənənələrinin öyrənilməsində bu araşdırmanın önəmi böyükdür. Tədqiqat işində toplanmış bir çox sözlərin linqvokulturoloji təhlili Azərbaycan və digər türk xalqlarının dil və mədəniyyətinin tarixi-müqayisəli şəkildə araşdırılması işində filoloq, şərqşünas, tarixçi, magistr, doktorant və tələbələr üçün faydalı ola bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi: Dissertasiya işinin əsas müddəaları doktorantın Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlərdə çap olunmuş məqalələrində, beynəlxalq elmi konfranslarda etdiyi məruzələrdə öz əksini tapmışdır. Ümumilikdə, müxtəlif jurnallar və konfrans materiallarında mövzu ilə birbaşa əlaqədar 7 məqalə, 9 tezis və konfrans materialı nəşr olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat, ixtisarlar, əlavələrdən ibarətdir. Giriş 5 səhifə, I fəsil 32 səhifə, II fəsil 41 səhifə, III fəsil 53 səhifə, nəticə 4 səhifə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 18 səhifə, ixtisarlar 2 səhifə, əlavələr 15 səhifə. Dissertasiya işi ümumilikdə 172 səhifə, 247,610 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun işlənmə dərəcəsi aktuallığı əsaslandırılmış, işin məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, dissertasiyanın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti nəzərə çatdırılmışdır. Dissertasiyanın obyektı, predmeti, mənbəyi metodları aydınlaşdırılmışdır.

I fəslə **“Orxon-Yenisey abidələrinə ümumi bir baxış” adlanır.** Bu fəsil özündə dörd paraqraftan ibarətdir: “Orxon-Yenisey abidələri və onların elm aləmində araşdırılması tarixindən”, Orxon-Yenisey abidələrinin yazı mədəniyyəti və türk “run” əlifbasının mənşəyi məsələsi”, “Orxon-Yenisey abidələrinin üslubi xüsusiyyətləri”, “Orxon-Yenisey abidələrinin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri” adlanır.

Birinci fəslin birinci paraqrafı **“Orxon-Yenisey abidələri və onların elm aləmində araşdırılması tarixindən”** adlanır. Burada Orxon və Yenisey abidələri haqqında məlumatlar verilmiş, elm aləminə məlum olan və ən son kəşf olunanlarla birgə sayı ümumiləşdirilib tədqiqatlara əsasən müəyyənləşdirilmişdir. Orxon abidələri içərisində ən böyükləri sayılan Kül Tigin, Bilgə Xaqan və Tonyukuk abidələri və digər xırda həcmli abidələrin yazı tarixi VII-VIII əsrə aid edilir. *“Yenisey abidələri Orxon abidələrindən daha öncəki əsrlərə aiddir. Buna sübut kimi Yenisey abidələrindəki damğaların daha bəsit, səliqəsiz bir formada yazılmağını göstərə*

bilərik”¹ Ə.Rəcəbli 23 Orxon abidəsini tədqiq və tərcümə etmişdir .² Türkologiya elminə artıq 54 Orxon abidəsi məlumdur³.

Orxon abidələri kimi, Yenisey abidələrinin də siyahısı tərtib edilmiş, sayı müəyyənləşdirilmişdir. O.F.Sərtqaya ümumilikdə 184 Yenisey abidəsinin olduğunu qeyd etsə də, 145 abidənin adını və hal-hazırda saxlanıldığı yeri ardıcılıqla sıralayaraq cədvəl şəklində vermişdir⁴. N.Xudiyev isə Yenisey abidələrinin sayının 140 olduğunu qeyd edir⁵. Aydın olmuşdur ki, artıq 152 Yenisey abidəsi türkologiyaya məlumdur. Demək olar ki, abidələrin ilk geniş şəkildə araşdırılması Rusiyada V.V.Radlovun adı ilə bağlıdır. Onun “Атлас древностей Монголии” (“Məngölustanın qədim dövrünün atlası”) adlı əsəri 4 buraxılışda çap olunmuşdur⁶. Bundan sonra isə “Die alttürkischen Inschriften der Mongolei” (Məngölustanın qədim türk yazılı abidələri) adlı kitabları Orxon abidələrinin mətn, transkripsiyası və tərcüməsinə həsr olunmuşdur⁷.

Türkiyə türkologiyası tarixində bu sahədə ən geniş araşdırma H.N. Orxuna aiddir⁸. Abidələrin müəllifi və yazılma səbəblərindən bəhs edən T.Tekin Orxon abidələrinin orijinal mətnini, tərcüməsinə və nəhayət, kitabın sonunda əski türkcə sözlük və abidələrə aid fotosəkillər vermişdir. T.Tekin “Orxon yazıtları” adlı əsəri 1988-ci ildə⁹, “Orhun türkcəsi grameri”¹⁰, “Orhun Yazıtları”¹¹ adlı əsərləri isə

¹ Camali, D.V. Yenisey abidələri / D.V.Camali. –Bakı: Nurlan, – 2014. – s. 42

² Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cildə] / Ə.Ə.Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, – c. 1 . – 2009. – s.567

³ Bazylkhan, N. The Orhon Inscriptions [Elektron resurs]

URL: <https://bitig.kz/?lang=r>

⁴ Sertkaya, O.F.Göktürk (Runik) Harfli Yazıtların Envanter, Alfabe Bibliyografya Problemləri Üzerine // ADil Araştırmaları dergisi, –213. №.2. –7-34 s.

⁵ Xudiyev, N.M. Qədim türk yazılı abidələrinin dili / N. Xudiyev. –Bakı: Elm və Təhsil, – 2015, – s. 29

⁶ Радлов, В. Атлас древностей Монголии. Таблицы / В.В. Радлов – Санктпетербург, I - LVII. Изд.:СПб, типография Императорской Академии наук, –1892, – s.67

⁷ Radloff, V.V. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei / V. V. Radloff. – Sanktpeterburq: – 1894.

⁸ Orkun, H.N. Eski Türk yazıtları / H.N.Orkun. – Ankara: – 1994. – s.962

⁹ Tekin, T. Orhun Yazıtları / T.Tekin. – İstanbul: – Simurg, 1998. – s. 128

2014-cü ildə nəşr edilmişdir.

Orxon-Yenisey abidələrinin Azərbaycanda öyrənilməsinə Sovet dövründən başlanılmışdır. Bu sahədə ilk addımı müstəqillik illərində Ə. C.Şükürov və A.M.Məhərrəmovun birlikdə yazdığı və 1993-cü ildə nəşr etdirdiyi “Qədim türk yazılı abidələrinin dili”¹² adlı əsər qədim türk Orxon-Yenisey və qədim uyğur abidələrinin dilinin fonetik xüsusiyyətlərinə, leksikasına və qrammatik quruluşunun öyrənilməsinə həsr edilmişdir.

Bu sahədə ən geniş araşdırma Ə.Ə.Rəcəblinin adı ilə bağlıdır. Belə ki, o, “Göytürk dilinin leksikası” adlı əsərlərini iki cilddə 2004-cü ildə¹³, “Qədim türk yazısı abidələri” adlı II cildlik əsərinin iki cildini 2006 və 2009-cu illərdə¹⁴, III və IV cildlərini isə 2010-cu ildə ardıcılıqla nəşr etdirmişdi¹⁵. Ə.Quliyev qədim türk yazılı abidələrinin onomastikasının öyrənilməsi sahəsində əhəmiyyətli işlər görmüşdür. Müəllifin “Qədim uyğur türklərinin onomastikası” (2014)¹⁶ və “Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi” (2001) adlı kitabları qədim türk yazılı abidələrinin onomastikasına həsr olunmuşdur¹⁷.

I fəslin ikinci paragrafı **“Orxon-Yenisey abidələrinin yazı mədəniyyəti və türk “run” əlifbasının mənşəyi məsələsi”** adlanır. Bu başlıq altında göytürk damğalarının mənşəyi və kulturoloji izahı verilmişdir. Bunun səbəbini dialekt fərqləri, damğaların geniş əraziyə yayılması və Yenisey abidələrinin yazıldığı dövrlərdə sabitləşməmiş

¹⁰ Tekin, T. Orhon Türkçesi Grameri / T.Tekin. – İstanbul: – Türk Dilləri Araşdırmaları, 2003. – s. 272

¹¹ Tekin, T. Orhun Yazıtları / T.Tekin. – Ankara: – Türk Dil Kurumu Yayınları, 5 baskı, 2014. –s. 232 s.

¹² Şükürov, Ə.C. Məhərrəmov A.M. Qədim türk yazılı abidələrinin dili / Ə. C.Şükürov. A.M.Məhərrəmov. – Bakı: APİ nəşr., s – 1993. – 200 s.

¹³ Rəcəbli, Ə. Göytürk dilinin leksikası: [2 cilddə] / Ə.Ə. Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, – c.1. : – 2004 – s. – 428

¹⁴ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cilddə] / Ə.Ə. Rəcəbli. – Bakı: – Nurlan, – c.1. 2009 s. – 567

¹⁵ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cilddə] / Ə.Ə. Rəcəbli. – Bakı:Nurlan, – c. 3. – 2010.s. – 661

¹⁶ Quliyev, Ə. Qədim Uyğur türklərinin onomastikası / Ə.A. Quliyev. – Bakı:AzAtaM, – 2014. – 208 s.

¹⁷ Quliyev, Ə.A. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi: [2 cilddə] / Ə.Quliyev. – Bakı : Elm, – c.2. – 2001. – 257 s.

imla qaydalarının olması idi. Belə ki, abidələrin yazıldığı əlifba işarələrinin bəziləri hecavi yazıdır. Beş ədəd cüt səs (diftonq) vardı, *lt, ny, nç, nt, ng*. Yazılar sağdan sola yazılmaqla bərabər, sözləri ayırmaq üçün iki nöqtə (:) işarəsindən istifadə edilmişdir. Ayrıca qeyd edək ki, göytürklər özləri (Kül Tigin abidəsini yazan Yoluğ tigin) bu əlifba işarələrini *tamka*, yəni damğa adlanıır: *Yigirmi kün olurıp bu taşkabu tamka kop*. “İyirmi gün oturub bu daşa bu damğanı bütünlüklə Yoluğtigin yazdım” (KT,c-ş)¹⁸.

“*Fikrimizcə, damğaların bəziləri türkcə sözləri ifadə edən şəkli yazıdan törəmişdir*”¹⁹. Yəni, bir damğa hər hansı bir türkcə sözü ifadə edən şəkildən əmələ gəlmişdir. Burada bir çox damğalar ideoqrafik, bəziləri piktoqrafik, yəni şəkli, bir əşyanın şəkildən törəyən işarə (*ay, əl, ok, ök, at, ək* və s.) və bəziləri isə sillabik, yəni (hecavi) işarələrdən əmələ gəlmişdir. Qeyd edək ki, bu fikri təsdiqləyən S.S.Klyaştorı, D.Polivanov, N.A.Aristov, N.G.Mallitskiy, D N.Sokolov, S.S.Klyaştorı və başqaları əlifba işarələrini türklərə aid etmişlər²⁰.

Dissertasiyanın üçüncü paragrafi “**Orxon-Yenisey abidələrinin üslubi xüsusiyyətləri**” adlanır. Bu hissədə onların mətn məzmunu və dil üslubu tədqiq edilmişdir. Abidələrdə yer alan məcazi ifadələr, bənzətmələr “*Tengri küç birtük üçün kanım kağan süsi börü tæg ermis, yağısı koy tæg ermis* “Tanrı güc verdiyi üçün atam xaqanın qoşunu qurd tək imiş, yağısı qoyun tək imiş” (KT. şq, 12), bədii təzadlar *İçrə aşız, tışra tonsız yabız yablak bodunka üzə oturtım* “Qarnı (içi) aşız, üstü (bayırı) donsuz qorxaq və zavallı xalqın üzərində (xaqan oldum) oturdum” (KT, şq, 26), *Aşsık, tosık, inili-kiçili* “ac, tox, böyük, kiçik” və s. kimi deyim və məcazi birləşmələr göstərilmişdir. Abidələrdə əski türkcənin söz varlığını ortaya qoyan mücərrəd anlayışlar bildirən sözlər seçilib verilmişdir: *alçı* “bəxt”, *armakçı* “yalançı”, “fırıldaqçı”, *ayın* “dua”, *ərklik* “nüfuz”, *közünç* “şan, şöhrət, şərəf”, *obu* “abır”, “həya”, *ötünç* “müraciət”, *öd* “vaxt, zaman”, *ötünç*

¹⁸ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cildə] / Ə. Ə. Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, c.1. –2009. – 306 s.

¹⁹ Camali, D. Orxon-Yenisey əlifbasının mənşəyi məsələsi // D.V. Camali, – Naxçıvan: Axtarışlar. –2018. –s. 101,

²⁰ Guzev, V., Klyaştorı, S.G. “Genel Yazı Nazariyesi Işığında Göktürk Yazısının Mənşei Meselesi(Okunuşunun 100. Yıldönümü Dolayısıyla)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* – 1993, –Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, – 1995, – 27-33 s.

“xahiş”, *bulğanç* “qarışıqlıq” və s. kimi sözlər türkün mücərrəd təfəkkürünün öz dilində ifadəsidir.

Beləliklə, Orxon-Yenisey abidələrinin zəngin və orijinal dil xüsusiyyətləri türkün düşüncə tərzinin genişliyini sübut edir.

I fəslin dördüncü paragrafı **“Orxon-Yenisey abidələrinin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri”** adlanır. Burada son dövrlər dilçilikdə yeni yaranmış sahə olan linqvokulturologiya haqqında məlumat verilir. Azərbaycan dilçiliyində bu sahənin tarixi çox gəncdir. Rusiya dilçiliyində tarixində bu sahədə araşdırmalar aparılsa da Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə bu diisertasiyada qədim türk yazısı abidələrinin mətni linqvokulturoloji aspektdən araşdırılmışdır. Bu paragrafda abidələrin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri göstərilmişdir.

II fəsil **“Orxon-Yenisey abidələrinin linqvokulturoloji konseptləri”** adlanır. Orxon-Yenisey abidələrində də linqvokulturologiyanın konseptləri (həyat və zaman, ailə, inanc və doğum-ölüm) əsasında araşdırılmışdır. Konsept müəyyən bir anlayışın və ya düşüncənin zehində mücərrəd və ümumi təsviridir. Orxon-Yenisey abidələrin dilində müəyyən linqvokulturoloji konseptlər müəyyənləşdirilmişdir. Onlar II fəsildə ardıcılıqla tədqiq edilmişdir.

II fəslin birinci paragrafı **“Orxon-Yenisey abidələrində həyat və zaman konsepti”** adlanır. Abidələrdə zaman anlayışını leksik yolla göstərən sözlər və ifadələrlə qarşılaşırıq: *ay* “ay”, *yl* “il”, *amtu* “indi”, *tün*, “kün”, *kün toqsık* “gündoğan”, *kün ortusu* “öynə”, *kün bastık* “axşam”, *tün ortusu* “günorta”, *öd* “zaman” və s. dir.

Öd teñri – göytanı dini inancının tərkibində yardımçı “zaman tanrısı”nın (Minusinsk, Altın Köldə abidələrində) mövcudluğu göytanı dini inancının çoxtanrılı olması fikrini formalaşdırmışdır. *“Lakin biz düşünürük ki, burada adı keçən “öd tengri” ifadəsi tanrının özüdür”*²¹. Əski türkcədə “öd” sözünün bir neçə mənası vardır. Zaman tanrısı zamanın hakimidir. “Öd teñri” yalnız bir yerdə: *Öd teñri yasar, kisi oğlu, köp ölgəli törümis* “Bəxti taleyi tanı yazar,

²¹ Джамали, Д.В. Система веры в памятниках Орхон-Енисей // Д.В. Джамали. – Киев: Научное издание «Язык и культура» Выпуск 18, Том II (177), Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Издательский дом Дмитрия Бурого. –2015 – с – 33. –с. –304.

insan oğlu hamsı ölümlü törəmiş” (KT, şm, 10) cümləsi işlənmişdir. Düşünürük ki, insanın taleyi allahın əlində olduğu kimi, burada da insanın ölümünə qərar verən, taleyini yazan öd tengri tanrıdır.

Bunlardan başqa, 12 heyvanlı türk təqviminin bütün illərinin adlarına rast gəlirik. Təqvimə əsasən, illərin ardıcılığı belədir: *sıçqan* yıl “ siçan ili” (1-ci il), *ud yıl* “öküz ili” (2-ci il), *bars/pars yıl* “pələng ili” (3-cü il), *tabışğan yıl* “dovşan ili” (4-cü il), *lülü yıl* “əjdaha ili” (5-ci il), *yılan yıl* “ilan ili” (6-cı il), *at yılı* “at ili” (7-ci il), *koy yıl* “qoyun ili” (8-ci il), *biçin yıl* “meymun ili” (9-cu il), *tağuku yıl* “toyuq ili” (10-cu il), *ıt yıl* “it ili” (11-ci il), *lazğın yıl* “donuz ili” (12-ci il) ²² Zaman konsepti çərçivəsində göytürklərdə artıq zaman anlayışının hətta təqvimin olduğu aydın olur. Xaqanlara abidələr qoyularkən və ya abidədə hər hansı tarixi yürüş və döyüşlərdən danışılarkən təqvim qeyd olunur. Burada aydın olur ki, türklər 12 heyvanlı təqvimdən geniş istifadə edirmişlər. On iki heyvanlı təqvimin türk mədəniyyətini özündə əks etdirməsi və bəzi qaynaqların da bunu təsdiq etməsi deməyə əsas verir ki, təqvim tamamilə türk təfəkkürünə məxsusdur. Çünki burada türk inancı öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın ikinci fəslinin ikinci paragrafı isə **“Orxon-Yenisey abidələrində ailə konsepti”** adlanır. Abidələrin mətn məzmunu sübuta yetirir ki, qədim türklərin ailə anlayışı cəmiyyətin və dövlətin əsasında dayanırdı. Bunu göstərən faktlar təbii ki, ailə və qohumluq məzmunu bildirən leksemlərdir. Ailə üzvlərinə aid olan sözlərin çoxluğu türklərdə ailənin əhəmiyyətini göstərir. Öncə ailə, sonra isə dövlət bu *türk törəsinə* uyğun olaraq idarə edilirdi. Göytürk ailəsində ailənin başında ata dayanırdı. Bununla belə qadının da üstünlüyü danılmaz idi. Abidələrdə ailə sözünün ekvivalenti olmasa da, bunun əvəzində “ev” mənasında *eb*, “evlənmək” mənasında *eblə*, “ev-eşik” mənasında isə *eb-eşik*, *eb-bar* sözləri və ailəni təşkil edən ailə üzvlərini bildirən *adaş* “yoldaş”, *ebçi* “evə baxan qadın”, *kunçuy* “xanın, bəyin arvadı”, *kız* “qız”, *oğul* “oğul”, *eçü* “böyük qohum”, “əmi”, “dayı”, *apa*, “böyük, əcdad” *eş* “yoldaş, “ər” kişi, *əgəç* “böyük bacı”, “xala”, *əgməç* “arvad”, “qarı”, qohum, *ini*, “kiçik qardaş”, *kadaş* “qardaş”, *kız oğul* “qız övladı”, *kız kadaş* “bacı”,

²² Orkun, H.N., “Eski Türk Yazıtları: [4 cildə] / H.N.Orkun. – İstanbul: Devlet Basımevi. –c.1. –1936. –s.16.

karı “qadın”, *kəlin* “gəlin”, *küni* və ya *kün* “cariyə”, “zövcə”, *cıvıl* “kiçik bacı”, *tuli* “ərsiz, dul qadın”, *ög* “ana”, *tünür* “dünür”, *uya* “qohum”, “qardaş”, *yegen* “qardaş oğlu”, “bacı oğlu”, *yorç/yurç* “qayın”, *yotaz//yutuz* “arvad”, “zövcə” və s. kimi sözlər ailə anlayışının və qohumluq əlaqələrinin nə dərəcədə var olduğunu ortaya qoyur. Əski türkcədə və müasir türk dillərində qohumluq terminləri onların məişəti, həyat tərz, adət ənənəsi ilə bağlı idi. “*Sosial həyat burada ailə, əqrabalıq və qan bağına söykənirdi*”²³. Bu bölmədə 45-ə yaxın qohumluq anlayışı bildirən sözlər seçilmiş tədqiqata cəlb olunmuşdur.

II fəslin üçüncü paragrafı “**Orxon-Yenisey abidələrində mifoloji ünsürlər və inanc konsepti**” adlanır. İnsan övladı var olandan və özünü dərk etməyə başlayandan bəri o, kainat və bütün bəşəriyyətin necə var olması barədə düşünmüşdür. Bunun da nəticəsində öncə mifik təfəkkür sonra isə inanc sistemi yaranmışdır. İslama qədərki türk inanc sistemi Göytanrı dininə (daha doğrusu inanc sisteminə) dayanır. Qədim türklərdə üç cür inanc sistemi olmuşdur: 1) atalar kultu 2) təbiət qüvvələrinə (dağ, ay, gün, qaya, su, dəniz, meşə və s.), 3) Göytanrıya inam. Hər üç inam sistemi Orxon-Yenisey abidələrində öz əksini tapmışdır. Türklərdə ilk mifoloji təsəvvürlər, dini inanc sisteminin içərisində təbiət qüvvələrinə inam xüsusi yer tuturdu. İlk etiqadlar içərisində aya, ulduza, günəşə və müxtəlif göy cismlərinə inanclar da var idi. Bunun izlərini el arasındakı bəzi inanclardan da görmək olar. Q. Mahmudova Qıpçaq dillərinin frazeologiyasından danışarkən “*qazaxların və qırğızların günəşi ayı gördükləri zaman səcdə etdiklərini yazır*”²⁴.

Abidələrdən aydın olur ki, *Yer-su* və göy yerlə bağlılığı olan təbiət ruhlarındandır. Öncəliklə, deyə bilərik ki, qədim türk dini inancının özəyini dünyanın, kainatın üç böyük qatdan ibarət (*yer-su-göy*) olması fikri qutsal məkan, Ötükən və bütün kainatı yaradan ilahi bir qüvvə-Tanrının olması fikri dayanırdı.

Orxon-Yenisey abidələri şamanizmdən çox Göytanrı dini

²³ Camali D.V. Orxon-Yenisey abidələrinin dilində qohumluq anlayışı bildirən sözlər // D.V. Camali. Tədqiqatlar- № 1, – Bakı: Nurlan, – s.105.s –209

²⁴ Mahmudova, Q.Ç. Türk dillərinin fraziologiyası: [2 cildə] / Q. Ç. Mahmudova. – Bakı: Nurlan, – c.1. – 2009. – s. – 162 s.

inancının izlərini daşıyır. “*Bozqır türk cəmiyyətinin gerçək dini Göytanrı inancıdır və bu inancda Göytanrı tək yaradıcı varlıqdır*” deyən F.Bozkurt haqlı olaraq bu qənaətə gəlmişdir”²⁵. Orxon-Yenisey abidələrində konkret olaraq şaman inancından bəhs edilmir.

Orxon-Yenisey abidələrində *kün ay, iduk yer sub, tağ* kimi müqəddəs varlıqlar mövcudi idi. Yeri, göyü, insanları yaradan ilahi ulu qüvvə tanrının varlığı ilə bərabər bəzi köməkçi qüvvələrə (umay, öd tanrı və b.) də inanılırdı. Bunlardan başqa inancla bağlı *kövrüg / köbürgə* “qaval”, *ər və ərklig*, “igidlik, cəsurluq” *kut*, “bəxt, səadət, xoşbəxtlik”, *tağ* “dağ”, *yükün, yükünür* “səcdə”, “səcdə etmək”, *tenri sözü* “tanrı”, “göy”, “səma”, “allah” və “müqəddə” mənaları verən *tenriken, isə* “*tanrı sifət*” mənasında işlədilmiş leksik vahidlərə rast gəlinir ki, bunlar da qədim türk inanc kulturologiyasını özündə əks etdirir.

Dissertasiyanın II fəslinin dördüncü paragrafi “**Orxon-Yenisey abidələrində doğum və ölüm konsepti**” adlanır. Bütün xalqların təfəkküründə doğum və ölümlə bağlı ta qədimdən müəyyən təsəvvürlər mövcud olmuşdur. Qədim türklərin yer üzündə həyatın var olması, kainatın yaradılması ilə bağlı fikirləri artıq çoxdan formalaşmış və öz əksini yazılı abidələrdə tapmışdır. Var olma və ya yaradılma zamanı yerlə göy arasında *kisi oğlu*, yəni “insan övladı”, insan övladının yaradılmasından bəhs olunmaqdadır. Abidələrdən *kisi*, yəni “adam”, “insan”, “şəxs” və ya bir fərdi bildirən söz kimi işlənmişdir. Orxon abidələrinin ilk sətirlərində *kisi oğlu* yəni insan övladının yer və ya göy yaradılarkən ikisinin arasında yaradıldığı qeyd olunur: *Üzə kök tenri asra yağız yer kılıntukta ekin ara kisi oğlu kulinmis*. “Yuxarıda göy tanrı, altda qonur yer yaradıldıqda ikisinin arasındainsan övladı yaradılmışdır” (KT,ş.1)²⁶. Buradan aydın olur ki, yer və göy aləmi öz-özlüyündə birdən-birə var olmamış, ilahi bir qüvvə tərəfindən yaradılmışdır. Bundan başqa doğumla bağlı, insanın dünyaya gəlməsində insanlara yardım edən ilahə mövcud idi ki, buna

²⁵ Bozkurt, F. Türklerin dini. / F. Bozkurt. – İstanbul: Cem yayınevi, – 2003. – s.15. – 318 s

²⁶ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cilddə] / Ə. Ə.Rəcəbli. –Bakı: Nurlan. – c. 1. –2009. –567 s.

da Umay deyilirdi. Umay qadınları və uşaqları himayə edən ilahə idi. İstər türk, istər monqol, istərsə də altay xalqlarının inancında bu o qədər güclü idi ki, islamdan sonra da türk xalqlarının təfəkküründə yaşamışdır. M.Kaşğari “*umayka tapınsa oğul bolur*” “umaya etiqad edilərsə uşaq doğula” və yaxud da “uşaq doğulandan sonra qadının qarnından çıxan nəsənə” (*plasenta*)²⁷ deyə, qeyd etməsi bu ilahənin doğuma yardım edən bir ilahi qüvvə olması faktını üzə çıxarır. O hətta umayı “*evə gələn qonaq*” olaraq da qeyd edir²⁸. Bunlardan başqa doğumla bağlı: *törü- törəmək, doğulmaq*: “*Öd tənri yasar, kisi oğlu, köp ölgəli (H.N.Orxun: ölüglü) törümis*” “Bəxti taleyi tanrı yazar, insan oğlu hamsı ölümlü törəmiş” (*KT, şm, 10*)²⁹; *Kılınmaq* “qılınmaq”. “*Üze kök tənri asra yağız yer kılınmaqda ekin ara kisi oğlu kılınmış* “Üstdə mavi göy, altda qonur yer yaradıldıqda ikisinin arasında insan oğlu yaranmış” (*KT, ş, 1*);³⁰ *Toğdı-* doğdu leksemi də abidələrdə sıx işlənən vahidlərdəndir. Doğumla bağlı maraqlı faktlardan biri ananın uşağı on aylıq ikən dünyaya gətirməsidir. I Altın Köl abidəsində belə deyilir: *On ay ilti ögim, a kəlürti, ilimkə ərdəm üçün mən yerlədim*. “On ay keçdi anam (məni dünyaya) gətirdi. Elimə igidlik üçün mən yerləşdim” (I Altın Köl) ³¹və s. nümunələr doğumla bağlı olan faktlar idi.

Göytürklərin inancına görə, *ölüm ruhu, nəfəsi və canı* bildirən *tının* “ruh” bədəndən çıxaraq uçub getməyi ilə başlayan bir prosesdir. İnanca görə *tın* bədəndən çıxıb göy aləminə uçar. Abidələrdən bu da məlum olur ki, vəfat edənin ruhu quş və ya başqa heyvan cildində uçub gedir. “Uçmaq” sözü İslamı qəbul etdikdən sonra bir müddət işlənməyə davam etmiş və son dövrlərdə tamamilə arxaikləşmişdir. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbi dilində isə *uçmaq* sözü “*cənnət*” mənasında işlənməyə davam etmişdir: “*Uçmağ ilən uçmağın datlu nəstələri ola, hur ilə qüsur kimi və yeməklər ilən içməklər başın*

²⁷ Divanü-luğat -it -türk. / çev. B. Atalay. [IV cilddə], –Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. –1 c. – 1985.s. – 123. – 530 s.

²⁸ Yənə orada – s.530

²⁹ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cilddə] / Ə. Ə. Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, c.1. –2009. – s.300

³⁰ Yənə orada –s.291.

³¹ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cilddə] / Ə. Ə. Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, c.1. –2009. – s.463.

endürə, anun məqamı həman ol ola”³².

Bir çox dində olduğu kimi, tanrıçılıq dini inancında da ölümdən sonrakı həyatın var olmasına inanmışlar. Xüsusilə diqqətimizi çəkən bir məqam ondan ibarətdir ki, Abakan abidəsində *içyer* və Turfan abidəsində *begdemek* “behiş” sözləri yeraltı aləmin və axirətin varlığına inam fikrini təsdiqləməsidir: *İç yer ilki arzun. Atçıl ap tutuk yok yok adaş ilk isizimə atağ öküz at yok yita*. “Cəhənnəm artsın. Şöhrətli alp tutuk yoxdur”. Yoldaş ilk sizə ataq öküz, at yoxdur, əfsus (Abakan, 4)³³; *Yad kişi udratı olmaz, Uçına bəgdəməkə təgir* “Yabancı adam təhlükəli olmaz, ucbatından cənnətə çatır” (Turfan)³⁴

Orxon-Yenisey abidələrində hörmət və ehtiram göstərilən şəxslərin ölümünü ifadə etmək üçün *kərgək bolmak, uçmaq, yok bolmak, adırılmak, balbal, kurqan, tın, yok olmak, yoğ/yoğlat/yoğla, yemlig* və s. kimi əski türkcə sözlərdən istifadə etmişlər. Türklər ölümdən qorxmazmış, çünki ölümün birinci səbəbi tanrıdır. Tanrı diləyərsə öldürər, bütün canlılar onun əmrinə tabedir. Bunu Kül Tigin abidəsində açıqca görürük: *Öd teñri yasar, kisi oğlı köp ölgəli törəmiş* “Bəxti taleyi tanrı yazar, insan oğlu hamsı ölümlü törəmiş” (KT, *şm, 10*)³⁵; *İnim Kül Tigin kərgək boltı* “qardaşım Kül Tigin vəfat etdi” (KT, *şm 10*)³⁶ Orxon-Yenisey abidələrinin dilində doğum və ölümə bağlı leksik vahidlərin linqvokulturoloji təhlili göstərir ki, qədim türklərin doğum və ölümə bağlı düşüncələri müəyyən mənada formalaşmış, dildə də öz ifadəsini tapmışdır.

Dissertasiyanın III fəslı **“Orxon-Yenisey abidələrinin onomastik leksikasının linqvokulturoloji təhlili”** adlanır. Bu fəsildə antroponimlər, toponimlər, heyvan anlayışı bildirən sözlər ardıcılıqla həm dil, həm də kulturoloji baxımdan təhlil olunmuşdur. Birinci paraqraf **“Antroponimlərin linqvokulturoloji təhlili”** adlanır. Bu maddədə Orxon-Yenisey abidələrində işlənən şəxs adları

³² Şeyx Səfi təzkirəsi (“Səfvətüs-Səfa”nın XVI əsr türk tərcüməsi), –Bakı: Nurlan, – 2006. – s.411

³³ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cilddə] / Ə. Ə.Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, – c. 2. –2009. –s. 146

³⁴ Yenə orada – s.509

³⁵ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cilddə] / Ə. Ə.Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, –c. 1. –2009. – s. 296

³⁶ Yenə orada – s. 296.

sistemli şəkildə müəyyən bölgü əsasında araşdırılmışdır. Abidələrdə, ümumilikdə 200-ə yaxın antroponim qeydə alınmışdır.

Göytürk xaqanları xaqan olana kimi müxtəlif adlar və rütbələr dəyişmişlər. Ona görə də, bir xaqan bir neçə ad ilə tarixə düşmüşdür. Əsasən, Orxon-Yenisey abidələrində ad qoyma və ya ad alma həm yaşla, həm də sosial statusla bağlıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, Orxon-Yenisey abidələrində qeydə alınmış türk mənşəli şəxs adlarının demək olar ki, hamısı hakim təbəqədən olan vəzifəli şəxslərə aiddir. Göytürk xaqanları xaqan olana kimi müxtəlif adlar və rütbələr dəyişmişlər.

Belə ki, abidələrdə totemistik adlara da rast gəlinir. Bunlara zoomorf mənşəli adlar da demək olar. Orxon-Yenisey abidələrində işlənən antroponimlər *arslan, bağa, bars, buka, böri, toğan, toğrul* və s. totemistik məzmun daşıyan sözlərdən əmələ gəlmişdir ki, bunlar da türklərin inancındakı “ata heyvanlar” və ya “heyvan kultu” ilə bağlı idi. Rütbə, titul əsasında əmələ gələn şəxs adları: *Alp, Bölön, Çor/ Çur, Idukut, İşbara rütbəsi, Kağan, Katun, Şad, Şad apıt, Tarkan, Tigin, Tutuk; Tudun, Yabğu* titullarının köməyi ilə əmələ gələn şəxslərini qeyd etmək olar. Kosmoqonik məfhumlardan əmələ gələn şəxs adları; (Ay Çor, Küni Tirig, Kök Amaş Autuk, Kök ön); etnoantroponimlərdən ibarət olan adlar; (*Çigil Tutuk, Tarduş İnançu Çor Toñra, Oğuz bilgə və s.*); məslək, məşğuliyyət, sənətkarlıq, iş bildirən leksik vahidlərdən əmələ gələn şəxs adları; *Bilgə Tamğaçı, Elçi çor, Markaç Tamğaçı, Kuşuy Karabaş*; Tərkibində dini termin və mifoloji anlayışları bildirən sözlərin olduğu antroponimlər; Umay bəg və s. tərkibində rəng bildirən sözlərin olduğu antroponimlər; *Akbaş Atık, Yaş Akbaş, Kara Bars, Kara Çor, Kara Yazmaz, Kara Kun, Kara Yaş*; Şəxsi keyfiyyət və əlamət bildirən sözlərdən əmələ gələn adlar; *Alp Uruñu, Bilgə kağan, Böğü kağan, Çab Şatun, Çan Şəñun, Kapağan, Kıyağan uruñu, Körtlə (gözəl, gəşəng deməkdir), Küç bars, Küç kara, Küç Uyu, Kül apa, Külüg -şanlı, şöhrətli, məşhur; Külüg apa, Yelgək, Yoliğ (bəxtiyar, xəşbəxt), və s.*); müxtəlif şəkildə vasitəsilə əmələ gələn şəxs adları; (-an, -dem, -gək, -gək, -ğan, -luğ/ -lüg, -liğ, -çı, / -çi, -çuk/ -çük, -uk, -sın/ -sin, və s.) (*Ögdem İnal, Toğluğ, Kutluğ, Kıyağan, Yelgək, Tamğan, Kapağan, Şalçı, Elçi, Markaç Tamğaçı, Çokuk Böri Şəñun, Kümük Toğan*); Müxtəlif tipli

adlar; (*Udur Çikşi, Üzüt Uğdı, Yığa*); *Saylarla əmələ gələn adlar*; (Bes Keçin Üçin Külig tirig, Otuz Oğlan, Yüz Kumul); *alınma adlar*- İsiyi Likən, Ong Totok, Lisün tay Səñünv, Likən vəs. Müxtəlif rütbələrin birləşməsindən əmələ gələn şəxs adları; (*Alp Uruņu tutuk, Kutluğ bağa tarkan, Toņa Tigin Yarğan tarkan*) və s.

III fəslin ikinci paragrafı “**Toponimlərin linqvokulturoloji təhlili**” adlanır. Burada yer adları müəyyən bölgü əsasında araşdırılmışdır. Abidələrdə 120 toponim qeydə alınmışdır. Burada toponimlər yaşayış yeri, məntəqə, düşərgə, bildirən, tərkibində rəng bildirən toponimlər, çay adları, şəhər adları, göl adları, dağ, çöl və meşə adları əsasında bölgü aparılmışdır. Orxon-Yenisey abidələrində işlənən toponimlərin bəzilərinin Azərbaycan ərazisindəki toponimlərlə paralellik təşkil etməsi ortaq tarix, ortaq milli kökdən xəbər verir.

Orxon-Yenisey abidələrində işlənmiş toponimlərin linqvokulturologiyası daha çox coğrafi, məkani və siyasi münasibətlərin dərk olunmasına xidmət edir. Xüsusilə Tonyukuk abidəsinin dilində Kül Tigin və Bilgə Xaqan abidələrindən fərqli olaraq bədiilik nisbətən az olduğu üçün burada daha çox hərbi taktikalardan, siyasi manevrlərdən və türklərin hərbi yürüşlərindən, qonşu xalqlarla münasibətlərindən bəhs edilərkən çeşidli toponimlərin adları çəkilir. Bu abidələr göytürklərin hərbi yürüşləri ilə bağlı olduğuna görə siyasi münasibətlərin dərk olunmasına xidmət edən toponim-loqoepistəmləri ilə daha çox qarşılaşırıq. Digər bir tərəfdən qədim türklərin əski dini inancı olan tanrıçılıqla bağlı olaraq onların təfəkküründə inanca uyğun olan bəzi toponimlərin qutsallaşdırılması və bir növ gerçək məkani münasibətlərdən çıxaraq ruhu olan və bir qövmü qoruyan bir varlıq kimi ortaya çıxması diqqəti cəlb edir. Orxon abidələrində Bilgə xaqanın tez-tez Ötükən ormanını müqəddəs sayaraq göytürklər üçün qoruyucu bir məkan kimi israrla öz xalqını buraya yerləşdirmək istəməsi, *Türk xaqanı Ötükəndə olarsa eldə kədər yoxdur və el tutmalı yer Ötükən ormanı imiş* ifadəsi qədim türklərin tanrıçı inanclarındakı “orman və ağac” kultu ilə bağlıdır. İnanca görə bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göllər, çaylar canlı nəsnələrdir.

Abidələrdə toponimləri müəyyən meyarlar əsasında aşağıdakı bölgülərə ayırmağı uyğun görürük :

- a) Yaşayış yeri, məntəqə və düşərgə bildirən toponimlər:

Ağu, Arkuy, Erik, Kəmək, Çit, Balık, Keçin, Keyrə başı, Tabar, Tam, Tamağ Iduk baş, Üç Birgü, Usın Buntatu, Ordu, Yer Bayırku, Yoğra Yarış, Urğu, və s.

b) Tərkibində rəng bildirən toponimlər: Kara Kum, Kara Səñir, Kara Yotuğan, Kök ön, Kögmən, Yaşıl Ügüz və s.

c) Çay adları: Ak Tərməl, Ekük katun, Ertis//Ertiş, Kara Yatuğan, Kem, Kərgü, Kök Ön, Sakış, Orkun ügüz, Sələhə (Selenqa), Toğla ügüz, Təz, Tukuş, Yabaş, Yar, Yaşıl ügüz, Yinçü ügüz və s.

d) Şəhər adları: Bukarak, Besbalık, Bes keçin, Keşdim, Orkun balık, Suğçu, Toğu balık, Yer Bayırku (ölkə adı)

e) Göl adları: Açığ Altır, Balıklığ, Çuş başı, Ekük katun, Ertis//Ertiş, Kara köl, Kazluk köl, Karluk köl, Yula köl və s.

f) Dağ çöl və meşə adları: Arkaş baş, Altun yış, Ağulığ, Benlügək tağ, Bökli Çöl, Çuğay yış, Kadirkan, Kögmən, Soña yış, Şauntun, Yarış Ağluq, Yarış yazı, Tünkər tağ və s.

Kökmən dağları – E.Şükürlü qədim qırğız qəbilələrinin yaşadığı ərazi kimi qeyd edir³⁷. Abidələrdə adı keçən Kökmən dağları indiki Sayan dağlarıdır və coğrafi olaraq Rusiya, Monqolustan və Qırğızıstanın ərazisində yerləşir. Monqolustanın cənub-qərbi və Sibirin cənubundakı sıra dağlardır. Göytürklər dövründə “Kökmən” adlandırılmışdır. Abidələrdə 7 dəfə adı keçən bu sözün “kök” hissəsi göy, -mən hissəsinin isə şəkilçi olduğu ilk baxışdan anlaşılmaqdadır. Nümunəyə nəzər salaq: *Kökmən yısığ ebirü kətimiz. Altun yısığ yolsızın asdım. Ertis ügüzig keçigsizin keçdimiz, tün katdımız. Bolçuka tan üntürü təkdimiz.* “Altun ormanını yolsuz aşdım, İrtiş çayını keçidsiz keçdik, gecəni gündüzə qatdıq. Bolçuya dan söküləndə çatdıq”. (T, I, şm, 28 -31)³⁸

III fəslin üçüncü paragrafı isə **“Heyvan anlayışı bildirən sözlərin linqvokulturoloji təhlili”** adlanır. Abidələrdə çox sayda heyvan və quş anlayışı bildirən və heyvandarlıqla bağlı leksemələr vardır. Bunların çoxuna demək olar ki, müasir dilimizdə, digər türk dillərində, bəzən dialekt və şivələrimizdə rast gəlirik. Abidələrdə

³⁷ Şükürlü, E.Ə. Qədim türk yazılı abidələrinin dilində onomostik vahidlər / E.Ə. Şükürlü. – Bakı: Mütərcim, – 2011. – 123 s

³⁸ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri / Ə.Ə.Rəcəbli: [4 cildə]. Bakı: Nurlan, – c. 1. 2009. – 50 s.

işlənən heyvan adları azlıq təşkil edir və onların hamsı atlara verilən adlardır: *Ak, Azman, Az yağız, Alp Şalçı, Torug at*. Döyüşçü və köçəri həyat tərzini sürən türklərin həyatında ən böyük rol oynayan heyvan təbii ki, at idi. Bəqrə abidəsində maraqlı bir fikirlə qarşılaşırıq: “*Yeti börü öldürdü barsıg, gökməkiğ öldürmədim* “Yeddi canavar öldürdüm, bars xallı maral öldürmədim” (*Beqre 10*)³⁹

Adğır “ayğır”, *adıq* “ayı”, *at* “at, *bars* “pars”, “pələng”, “leopar”, *biçin* “meymun”, *böri* “canavar”, *buka* “öküz”, buğa, *əgritəb* “dəvə”, *gökmən* “maral”, “ceyran kimi bir heyvan”, *ingən* “dişi dəvə”, *elik* “geyik”, *kara kuş* “qartal, *it* “it”, *kumursqa* “qarışqa”, *kiyik* “ağ keçisi, ceyran, *koy* “qoyun”, *lazğın* “donuz”, *öküz* “öküz”, *tabısğan* “dovşan”, *takiğu* “toyuq”, *yılan* “ilan”, *tonquz* “donuz”, *turna* “durna”, və s. kimi heyvan anlayışı bildirən sözlər bu yarımfəsildə həm lingvistik həm də kulturoloji baxımdan araşdırılmışdır.

Böri “canavar”. Türk inancında önəmli bir yerə sahib heyvan simvolidir. Qurddan törəmə epizodları bütün türk əfsanələrində və rəvayətlərində mövcuddur. Y.Kalafat qurdun türklərdə totem olmadığını yazmaqdadır⁴⁰. Canavar bütün dövrlərdə və çeşidli türk qəbilələrində, eləcə hunların dövründə ata heyvanlardan sayılmışdır *Yeti börü öldürdü barsıg, gökməkiğ öldürmədim* “Yeddi canavar öldürdüm, bars, xallı maral öldürmədim” (*Beqre 10*)⁴¹

Belə ki, abidədə canavar öldürdüyünü, lakin pələng və xallı maralı öldürmədiyini yazır. Türk insanının təfəkküründə qurdun qutsallığı hər kəsə bəllidir, amma niyə məhz xallı maralla pələng öldürmədiyini bildirməsi diqqəti çəkir! Türk mifologiyasında qutsal heyvanlar və ata heyvanlardan danışarkən hər bir tayfanın və ya türk boyunun onqonu olmuş və ya hansısa heyvanın nəslindən gəldiyinə inanıldığını bilmək lazımdır. Əslində *onqon* sözü monqol dilinə məxsusdur. Bu sözə türk dilində *tüz* deyilir, kök və mənşə mənasını verir. Bu sözlə türklər hansı heyvandan və ya quşdan törəmiş

³⁹ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri: [4 cildə] / Ə. Ə.Rəcəbli. – Bakı: Nurlan – c. 2. – 2009. – s. 44.

⁴⁰ Yaşar, K. Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle “Türk Mitolojisi” ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel//– Ordu: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, № 2, – s. 2009, s. 213.

⁴¹ Rəcəbli, Ə.Ə. Qədim türk yazısı abidələri/ Ə.Ə.Rəcəbli: [4 cildə] – Bakı : Nurlan, – c. 2. – 2009, 44 s.

olduqlarını ifadə edirlər. Türk totemizmində belə heyvanların ətlərini yeməz, qanlarını da görmək istəmədilər. Hətta yakutlara görə hər qəbiləyə öz onqon heyvanı müqəddəsmiş. J.P.Roks A. fon Qabenin fikrinə əsaslanaraq bunu “öldürülməyən heyvanlarla bağlı tabular adlandırır⁴².

Linqvokulturologiyanın birbaşa obyektı olan, antroponimlər, toponimlər, heyvan anlayışı bildirən sözlər abidələrdə kifayət qədərdir. Bu kimi onomostik vahidlərin abidələrdə çoxluğu qədim türk təfəkkürünün nə qədər zəngin linqvistik və kulturoloji dəyərlərə sahib olduğunu ortaya qoyur.

Tədqiqatdan əldə edilən nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür:

1. Son araşdırmalara görə, 54 Orxon, 152 Yenisey abidəsi qeydə alınmışdır. Abidələr göytürklər və uyğurlar tərəfindən yaradılsalar da, burada digər qədim türk tayfa dil xüsusiyyətləri də (oğuz və qıpçaq, qarluq) öz əksini tapmışdır. Bu mənada Orxon-Yenisey abidələri türk xalqlarının ortaq dil abidəsidir.

2. Abidələrin yazıldığı əlifba işarələrinin üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, göytürk əlifbasını təşkil edən damğalar türk mənşəlidir. Onların bəziləri (*eb, at, ay, ok, ant, ot, əl* və s.) türk mədəniyyətini, həyat tərzini və təfəkkürünü özündə əks etdirir. İfadə etdiyi əşya və anlayışla şəkil bənzərliyi vardır və qrafik işarələrin bir çoxu piktoqramlardan yaranmışdır.

3. Abidələrin dil və üslubunun təhlili zamanı aydın olmuşdur ki, abidələrin dilində alliterasiyalar, bədii təzadlar, bənzətmələr, məcazi sözlər və ifadələr işlənmişdir. Bu da VIII-IX əsrlər türk dilinin zənginliyini göstərən faktlardır.

4. Son zamanlar kommunikativ dilçilikdə linqvokulturoloji araşdırmalar ön plana çıxmağa başlamış, dilin kommunikativ funksiyası ilə yanaşı, onun mədəniyyətin göstəricisi kimi, kodlaşmış şəkildə müəyyən bir informasiyanı yüzilliklər keçməsinə baxmayaraq, nəsil-dən-nəslə ötürmə bacarığını araşdırmaq dilçiliyin əsas

⁴² Raux, J.P. Eski Türk Mitolojisi, (çev. Musa Yaşar Sağlam) / J.P.Raux. – Ankara: Bilgesu, – 2011. – 149 s.

məsələsinə çevrilmişdir. Orxon-Yenisey abidələrinin mətnini linqvokulturologiyanın obyektinə olan konseplər əsasında tədqiq edərkən bir çox xüsusiyyətlər meydana çıxır. Belə ki, qədim türklərin təfəkküründə formalaşmış ailə, həyat, zaman, doğum, ölüm, inanc, din və s. kimi anlayışların bir çox linqvokulturoloji xüsusiyyətləri vardır.

5. Orxon-Yenisey abidələrinin dilində həyat və zamana aid leksik vahidlərin təhlili zamanı aydın olur ki, türklər on iki heyvanlı təqvimdən geniş istifadə etmiş və göytürklər illəri heyvan adları ilə adlandırmışlar. On iki heyvanlı təqvimin türk mədəniyyətini özündə əks etdirməsi və bəzi qaynaqların da bunu təsdiq etməsi deməyə əsas verir ki, təqvim tamamilə türk təfəkkürünü əks elətdirir.

6. Orxon-Yenisey abidələrini yaradan Göytürk dövlətinin də qurulmasının kökündə türk ailə quruluşu dayanırdı. Ailə quruluşu cəmiyyətin tərbiyə-əxlaq məzmununu və dövlətçiliklə də bağlıdır. Türk ailəsinin quruluşu, qanunu, qaydası və adət-ənənəsi *törəsi* mövcud idi. Öncə ailə, sonra isə dövlət bu *türk törəsinə* uyğun olaraq idarə edilirdi. Göytürk ailəsində ailənin başında ata dayanırdı. Bununla belə qadının da üstünlüyü danılmaz idi. Milli mədəniyyətinin əsasında duran ailə anlayışı qədim türklərin təfəkküründə artıq formalaşmış bir məfhum idi və milli mədəniyyətinin əsasını ailə təşkil edirdi.

7. Ümumilikdə, abidələrdə 45-ə yaxın ailə, qohum məzmununu ifadə edən leksik vahid işlənmişdir. Qohumluq anlayışı bildirən sözlərin bir qismi müasir türk dilləri üçün arxaik sayılsa da, bəziləri müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramış müxtəlif variantlarda türk dillərinin bəzilərinə və Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində işlədilməkdədir.

8. Orxon-Yenisey abidələrinin dilində işlənən mifologiya və dini inanc sistemi ilə bağlı leksik vahidlər və ifadələr sübuta yetirir ki, abidəni yaradan göytürklər sabitləşmiş təkətanlı (bəzi yardımcı qüvvələr olsa da) göytanı dini inanc sisteminə sahib idilər. Orxon-Yenisey abidələrində *kün*, *ay*, *iduk yer sub*, *tağ* kimi müqəddəs varlıqlar mövcud idi. Yeri göyü insanları yaradan ilahi ulu qüvvə tanrının varlığı ilə bərabər bəzi köməkçi qüvvələrə (*umay*, *öd tanrı*) də inanılırdı.

9. Orxon-Yenisey abidələrinin dilində doğum və ölümə bağlı leksik vahidlərin linqvokulturoloji təhlili göstərir ki, qədim türklərin kosmoqonik düşüncələri müəyyən mənada formalaşmış dildə də öz ifadəsini tapmışdır. Ölənlər şəxs vəfat etdikdə tını yəni ruhu canından çıxdıqdan sonra göy aləminə çəkilir, ölənlər şəxs öldüyü gün yox fərqli mövsümlərdə dəfn olunur, ölüyə qurbanlar (*yemlig*) verilir, yas (yoğ mərasimi) mərasimi təşkil olunur, ölənlər şəxsin üzəri örtüklə (*eşükəyi*) örtülür, yasda ağı deyənlər gəlir (*sığıtçı*), ağı deyilir (*sığıt*), ölü yaxınları üz-gözünlü cırır, saçlarını dartıb yolur, vəfat edən şəxsə daş abidə ucaldılır, öldükdən sonra cənnətə (*bəgdəmək*) gedəcəyi barədə təsəvvürə malikdilər, (abidələrdə cəhənnəmlə bağlı hər hansı leksem mövcud deyil, lakin *iç yer* leksik vahidi yer altı aləmi və ya cəhənnəmə yaxın bir mənə kəsb edir) ölənlər şəxsin sağ ikən həyatda ölürdüyü düşmənlərin sayı qədər *balbal* qoyulur.

10. Onomastikanın vahidi kimi toponimlər tarixi inkişaf prosesində formalaşmışdır. Onlar zəngin semantik xüsusiyyətlərə malikdir. Toponimlərin tərkibində yaşayış yeri, məntəqə və düşərgə, dağ, çay, göl, meşə və rəng bildirən sözlər və şəkilçilər işlənmişdir. İnanca görə isə bəzi toponimlər müqəddəsləşdirilmişdir.

11. Antroponimlər birbaşa linqvokulturologiyanın obyektidir. Tədqiqatlar göstərir ki, göytürklərdə advermə ənənəsi mövcud olmuşdur. Orxon-Yenisey abidələrində işlənən türk mənşəli şəxs adlarının özəyini təşkil edən sözlər müxtəlif rütbə və titullardan, totemistik sözlər, peşə adları, toponimlər, etnonimlər, şəxsi keyfiyyət və xüsusiyyət bildirən, rəng və say məzmunu bildirən, məslək və məşğuliyyət anamlı, dini inancla və kosmoqonik məzmun daşıyan sözlərdən əmələ gəlmişdir.

12. Orxon-Yenisey abidələrində toponimlərin linqvokulturologiyası daha çox coğrafi, məkani və siyasi münasibətlərin dərk olunmasına xidmət edir. Xüsusilə Tonyukuk abidəsinin dilində Kül Tigin və Bilgə Xaqan abidələrindən fərqli olaraq bədiilik nisbətən az olduğu üçün burada daha çox hərbi taktikalardan, siyasi manevrlərdən və türklərin hərbi yürüşlərindən, qonşu xalqlarla münasibətlərindən bəhs edilir. Bu abidələr göytürklərin hərbi yürüşləri ilə bağlı olduğuna görə siyasi münasibətlərin dərk olunmasına xidmət edən toponim-

loqoepistmələri ilə daha çox qarşılaşırıq. Digər tərəfdən qədim türklərin əski dini inancı olan tanrıçılıqla bağlı olaraq onların təfəkküründə inanca uyğun bəzi toponimlərin qutsallaşdırılması və bir növ gerçək məkani münasibətlərdən çıxaraq ruhu olan və bir qövmü qoruyan bir varlıq kimi ortaya çıxması diqqəti cəlb edir.

13. Orxon-Yenisey abidələrində işlənmiş heyvan anlayışı bildirən sözlərin hamısı xalis türk mənşəlidir və onların bir çoxu real həyatı mənadan kənarlaşaraq totomistik məcazi mənə daşıyır. Qədim türklər mədəni inkişaf yolu keçmiş, heyvanları tanrının göndərdiyi müqəddəs varlıqlar olaraq görmüş və simvollaşdırmışlar. Heyvanları bəzən bir dost, bəzən bir qoruyucu varlıq, bəzən düşmən, bəzən də insanlardan belə üstün xüsusiyyətlərə malik varlıqlar kimi qəbul etmişlər.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Orxon-Yenisey abidələrinin dil üslubu // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 91-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq elmi konfransı, – Bakı: – 18 -19 aprel– 2014.– s. 322 -323.

2. Orxon–Yenisey abidələrinin dil üslubu // – Bakı: Tədqiqatçılar, – 2014. – № 1, – s.31 -37.

3. Orxon–Yenisey abidələrində toponimlərin linqvokulturoloji tədqiqi // Sələflər və Xələflər I Beynəlxalq Simpoziumunun materialları, – Bakı: –22-24 oktyabr – 2014, – s.505-509.

4. Yenisey abidələri // Bakı: AMEA-Dilçilik İnstitutunun əsərləri, Bakı: – 2014. – №1. – s. 41-50.

5. Orxon–Yenisey abidələrinin tədqiqat tarixi // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2015. № 1, – s.82-89.

6. Orxon–Yenisey abidələrinin dilində ölüm anlayışının bədii ifadəsi // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 92–ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların III Beynəlxalq Elmi Konfransı, Materiallar, II kitab, – Bakı: – 17 -18 aprel. – 2015. – s. 1183-1184.

7. Система веры в памятниках Орхон- Енисей // – Киев: Научное издание «Язык и культура» Выпуск 18, Том II (177),

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский дом Дмитрия Бугаго – Киев: – 2015.- 304 с.– с.30
–35.

8. Orxon-Yenisey abidələrinin dilində işlənən “kergek bol” ifadəsi // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 93-cü ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransı, Materiallar, II kitab, – Bakı: – 29 -30 aprel, – 2016, – s.1362-1364.

9. Əski türkcədə “yükün” sözünün anlamı // Gənc Türkoloqların I Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş “Müasir türkoloji tədqiqatlar: Problem və perspektivlər” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransının materialları, – Bakı: – 21-22- noyabr. – 2016. – s. 12-13.

10. Əski türkcədə bəzi sözlərin anlam yükü // Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar mövzusunda Beynəlxalq konfransın materialları, I hissə, 14-15 – Bakı: noyabr. – 2016, Elm və təhsil. – s. 343-346.

11. Orxon-Yenisey əlifbasının mənşəyi məsələsi // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsi, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu Axtarışlar, № 1, – Naxçıvan: Tusi. – 2018. – 216 s. – s. 98-102.

12. Orxon-Yenisey abidələrinin dilində qohumluq anlayışı bildirən sözlər // – Bakı: Tədqiqələr, – 2019. №1, – s. – 100-109.

13. Göytürk yazısı abidələrinin söz varlığının Azərbaycan dilinin bədii üslubunda əksi // Müstəqillik illərində üslubların inkişafı və dilin lüğət tərkibinin zənginləşmə istiqamətləri respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: – 25-26 dekabr. – 2018, – Elm, – s.156-161

14. Символика животных в гектиюркских письменностях // – Москва: Advances in Science and Technology” XXIII Муждународная научно-практическая конференция. Сборник статей: Научно-издательский центр «Актуальность. РФ», – 2019. №1, – с.138- 141.

15. Orta Asiyadan Qafqaza ortaq toponimlər // Tanınmış türkoloq alim Məhəbbət Mirzəliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemləri” mövzusunda

respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: 28 oktyabr – 2019,
– s. 68-70

16. Tonyukuk abidəsi haqqında qeydlər // – Bakı: Dilçilik
araşdırmaları, – 2020. № 1 – s. 81-86 .

Dissertasiyanın müdafiəsi 18 oktyabr 2022-ci il tarixində saat 13⁰⁰ - da

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 15 sentyabr 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 09.09.2022
Kağız formatı: 60x84 16\1
Həcm: 33 273
Tiraj: 100